

Arheologija Kaptola

Balen, Jacqueline; Rakvin, Marta; Mavrović Mokos, Janja; Potrebica, Hrvoje; Bojčić, Zvonimir; Podunavac, Danimirka

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2022**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:300:040327>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-19**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

ARHEOLOGIJA KAPTOLA

ARHEOLOGIJA KAPTOLA

Urednica
Marta Rakvin

KATALOG

ARHEOLOGIJA KAPTOLA

NAKLADNIK
Arheološki muzej u Zagrebu

ZA NAKLADNIKA
Sanjin Mihelić
Arheološki muzej u Zagrebu

UREDNIKA
Marta Rakvin
Arheološki muzej u Zagrebu

AUTORI TEKSTOVA
Jacqueline Balen
Marta Rakvin
Arheološki muzej u Zagrebu
Janja Mavrović Mokos
Hrvoje Potrebica
Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zvonimir Bojčić
Danimirka Podunavac
Arheološki muzej Osijek

LEKTURA
Marta Rakvin

FOTOGRAFIJE, CRTEŽI, SLIKE I KARTA
Arhiva Arheološkog muzeja u Zagrebu
Damir Doračić
Ivan Drnić
Igor Krajcar
Marta Rakvin
Arheološki muzej u Zagrebu
Julia Katarina Fileš Kramberger
Janja Mavrović Mokos
Krešimir Rončević
Martina Rončević
Hrvoje Potrebica
Miroslav Vuković
Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Branko Mušič
Dimitrij Mlekuž
Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta Univeze v Ljubljani
Damir Zahirović
Arheološki muzej Osijek
Ana Franjić
Tihomir Šmitpeter
OBLIKOVANJE I PRIPREMA
Marta Rakvin
Srećko Škrinjarić
Arheološki muzej u Zagrebu

ISBN: 978-953-8143-56-4

Zagreb, 2021

IZLOŽBA

ARHEOLOGIJA KAPTOLA

ORGANIZATORI IZLOŽBE
Arheološki muzej u Zagrebu
Općina Kaptol
Turistička zajednica Zlatni Papuk
Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Centar za prapovijesna istraživanja

SUORGANIZATORI IZLOŽBE
Arheološki muzej Osijek
Gradski muzej Požega

KOORDINATORI IZLOŽBE I PRATEĆIH ARHEOLOŠKIH DOGAĐANJA
Jacqueline Balen
Arheološki muzej u Zagrebu
Hrvoje Potrebica
Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Kristina Rupert
Turistička zajednica Zlatni Papuk

AUTORICA IZLOŽBE
Marta Rakvin
Arheološki muzej u Zagrebu

STRUČNI SURADNICI
Julia Katarina Fileš Kramberger
Janja Mavrović Mokos
Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zvonimir Bojčić
Danimirka Podunavac
Arheološki muzej Osijek

AUTORI TEKSTOVA
Jacqueline Balen
Marta Rakvin
Arheološki muzej u Zagrebu
Janja Mavrović Mokos
Hrvoje Potrebica
Odsjek za arheologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zvonimir Bojčić
Danimirka Podunavac
Arheološki muzej Osijek

OBLIKOVANJE I GRAFIČKA PRIPREMA IZLOŽBE
Srećko Škrinjarić
Arheološki muzej u Zagrebu

POSTAV IZLOŽBE
Boris Knez
Gradski muzej Požega

ARHEOLOGIJA KAPTOLA

Urednica
Marta Rakvin

arheološki
muzej
u zagrebu
archaeological
museum
in zagreb

2021.

6	Uvod Hrvoje Potrebica
8	Povijest istraživanja Marta Rakvin
10	Kaptol i okolica u kamenom i bakrenom dobu Jacqueline Balen
12	Retz-gajarska kultura na Kaptolu Jacqueline Balen
14	Požeška kotlina u brončanom dobu Jacqueline Balen
16	Alilovci -Lipje Janja Mavrović Mokos
18	Požeška kotlina u željeznom dobu Hrvoje Potrebica
20	Kaptol u željeznom dobu Hrvoje Potrebica
22	Stari grad Kaptol - Ostaci sakralnog kompleksa Zvonimir Bojčić i Danimirka Podunavac

Hrvoje Potrebica

Arheologija Kaptola

Požeška kotlina je iz arheološke perspektive čudesan prostor u kojem pronalazimo izuzetna nalazišta iz gotovo svih razdoblja. Iako su ti arheološki dragulji razasuti po cijeloj Zlatnoj dolini prigorje Papuka između Velike i Kutjeva, s Kaptolom u središtu, svakako zauzima posebno mjesto jer tu nije samo veća koncentracija nalazišta nego je iznimna i dugotrajnost naseljavanja na ovom prostoru.

Činjenica da je riječ o ekološki optimalnim prostorima za život objašnjava prve tragove naselja koje na ovom području bilježimo u mladom kamenom dobu još početkom šestog tisućljeća prije Krista. Još od najranijih razdoblja uz osnovne životne resurse, položaj naselja u velikoj mjeri određuje i ono čime se te zajednice bave. Kako upravo ovaj prostor pruže golemu raznolikost od izuzetnih strateških položaja, pogodnih za obranu ali i na križanju komunikacija, do eksploatacije i kontrole mineralnih resursa poput grafita nije čudno da je ovaj prostor praktički kontinuirano naseljavan i kroz mlade kameno, bakreno i brončano doba da bi u željeznom dobu doživio kulminaciju u razvoju kneževskog središta od europskog značaja. Uz sve navedeno, ne treba zanemariti svijest o kontinuitetu, odnosno o prepoznavanju određenih položaja kao bitnih odrednica krajolika. Uz ostale razloge za naseljavanje na takvim mjestima može biti prisutna i želja za ovladavanjem krajolikom, kako fizičkim tako i mitološkim. To je mehanizam kojim ponekad novopridošle zajednice pokušavaju uspostaviti svoju vezu s prostorom na kojem žive i održanjem kontinuiteta (ili privida kontinuiteta) polagati svoje pravo na spomenuti prostor. U kasnijim razdobljima antike i srednjeg vijeka ovaj prostor određuju ne samo mikroregionalni, nego i makroregionalni čimbenici i apstraktne odrednice političkog prostora koje često ne prate logiku fizičkog prostora i arheologiji ostaju nevidljive bez posrednog, povijesnog uvida u situaciju.

Ova izložba ima za cilj uz nadaleko poznate nalaze ukazati i na činjenicu da su ljudske zajednice na prostoru Kaptola gotovo kontinuirano živjele i ostavljale svoje tragove u proteklih sedam milenija.

Fotografije i slike s istraživanja nalazišta Kaptol 2014.-2016, Ana Franić, Marta Rakvin, Miroslav Vuković

Marta Rakvin

Povijest arheoloških istraživanja u Kaptolu seže još do daleke 1881. kada je tadašnji kotarski pristav i povjerenik Hrvatskog arheološkog društva Martin Bišćan izvijestio "da se u mjestu 'Kaptol' kraj Požege nalaze grobovi, potičući iz „predhistoričke dobe“ sljedeći sigurno utvrđeni podatak odnosi se na kutjevačkog vlastelina, Milana Turkovića, koji je bio arheolog amater i povjerenik istog društva. On je vjerojatno početkom stoljeća obavio nekakva iskopavanja u Kaptolu, ali nije poznato kakvi su bili njegovi rezultati. Prva moderna istraživanja na nalazištu Čemernica provela je ekipa Arheološkog muzeja u Zagrebu s V. Vejvodom i I. Mirnikom u razdoblju 1965.-1971.

Tadašnji senzacionalni nalazi kneževskih grobova postavili su Kaptol čvrsto na kulturnu kartu Europe. Istraživanja željeznobodnih nekropola i naselja obnovljena su 2000. godine pod vodstvom prof. Hrvoja Potrebiće s Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i u kontinuitetu traju do danas te svake godine donose nove senzacionalne nalaze koji upotpunjuju fantastičnu sliku kneževskog sjedišta u Kaptolu.

Arheološka istraživanja na nalazištu Kaptol 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća, foto Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu

Arheološka istraživanja na nalazištu Kaptol 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća, foto Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu

Najvažniji arheološki srednjovjekovni lokalitet u Kaptolu, Stari grad Kaptol, počeo se obnovljati od 1996. godine, a prva arheološka istraživanja provodi Gradski muzej Požega (1999. i 2000., god., voditeljica Dubravka Sokač Štimac), dok se od 2001. god. kao nositelj istraživanja za tu godinu uključuje i Institut za arheologiju u Zagrebu (voditelj Željko Tomičić), u suradnji s Konzervatorskim odjelom. Od 2018. god. istraživanja na Starom gradu vrše arheolozi iz Arheološkog muzeja Osijek.

Za spoznaje o arheologiji šireg prostora Općine Kaptol osobito je zaslužna Dubravka Sokač Štimac, koja je tijekom svog rada kao kustosica Gradskog muzeja Požega doprinijela otkrivanju novih nalaza i nalazišta. Uz rad profesionalnih arheologa, za otkrića mnogih nalazišta u Općini Kaptol treba zahvaliti i g. Zoranu Markoviću, koji je svojim višegodišnjim predanim pregledima terena te suradnjom s arheolozima uvelike pridonio otkrivanju novih položaja arheoloških nalazišta na prostoru Općine Kaptol, a posebice Alilovaca te njegove okolice.

Arheološka istraživanja na nalazištu Kaptol 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća, foto Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu

Kaptol i okolica u kamenom i bakrenom dobu

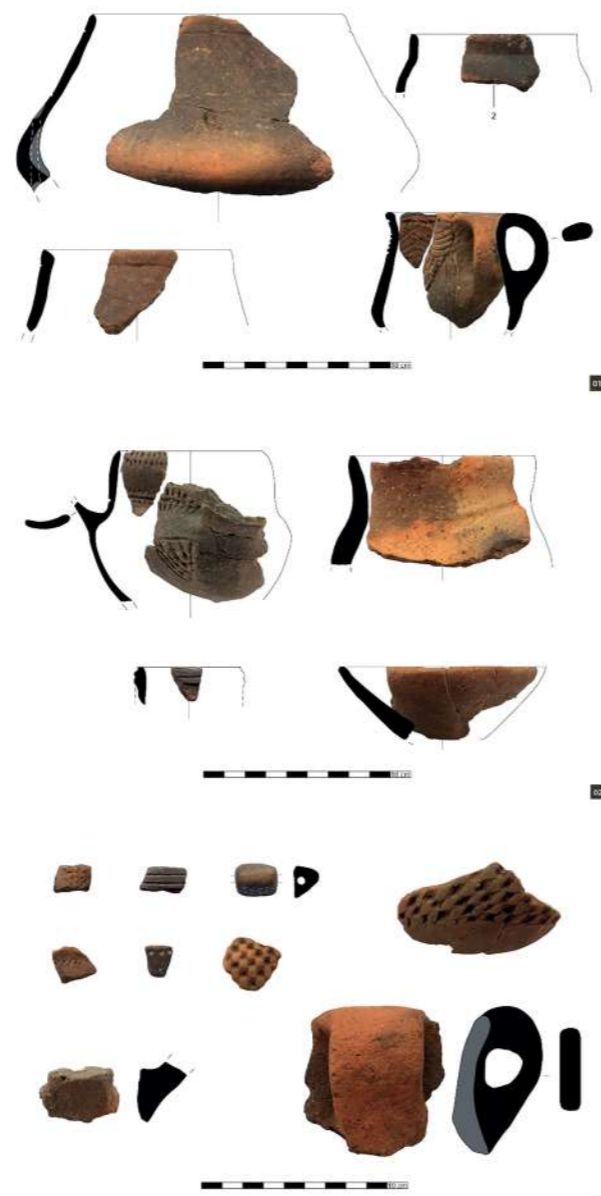

Jacqueline Balen

O naseljenosti Kaptola u mlađem kamenom dobu svjedoče ulomci keramičkog posuda starčevačke kulture, pronađeni na položaju Čemernica. Riječ je o prvoj neolitičkoj kulturi na području Slavonije, južne Baranje i zapadnog Srijema, koja ovdje dolazi kao formirana kulturna pojava na prijelazu 7. u 6. tisućljeće pr. Kr. Na području Hrvatske starčevačka kultura traje okvirno do 5300. god. pr. Kr.

Slučajni površinski nalazi kamenih sjekira, koje su pronađene na nekoliko položaja: Golo Brdo-Topinci, Doljanovci, oranica uz cestu Kaptol-Velika potvrđuju naseljenost Kaptola i tijekom mlađih faza mlađega kamenog doba te početkom bakrenoga doba.

Na temeljima kasne lendelske i kasne sopotske kulture, koje žive neprekinutim intenzitetom sve do kraja ranog eneolitika, u srednjem bakrenom dobu razvija se lasinjska kultura (oko 4350.–3950. god. pr. Kr.). Dosadašnja istraživanja pokazuju kako su pripadnici ove kulture pri odabiru lokacije za podizanje svojih nastambi preferirali brežuljkaste krajeve, pa su tako naselili i obronke Papuka, o čemu svjedoče nalazi s lokaliteta Hrnjevac-Brdo, Vetovo-Kozjak, Kaptol-Čemernica te Velika-Stari grad. Lasinjska kultura, čije je područje rasprostiranja inače bilo daleko šire od prostora Papuka i Požeške kotline u cjelini, na spomenutom se prostoru ipak manifestira na sasvim specifičan i jedinstven način, te su upravo ovdje pronađeni najljepši primjerci njezine keramografije.

01.-03. Keramički nalazi kostolačke kulture iz Alilovaca, Cikač, 2020.

Retz-Gajary kultura (3960.–3500. god. pr. Kr.), koja također pripada srednjem eneolitiku doživjela je svoj procvat na jednom od najpoznatijih nalazišta, lokalitetu Hrnjevac-Brdo, koji je postao eponimnim lokalitetom posebno izdvojenog stilskog tipa Kevderc-Hrnjevac. Za ovaj stil ukrašavanja keramičkog posuda karakteristična je izvedba motiva šahovnice, trokuta i spirala tehnikama običnog urezivanja, rovašenja i duboreza, a najprepoznatljiviji oblik su šalice s vrpčastom drškom. Retz-Gajary keramika pronađena je i prilikom istraživanja na nalazištu Kaptol-Čemernica, u neposrednom okruženju halštatskog Tumula III.

Kulturama kasnog bakrenog doba pripadaju badenska, kostolačka i vučedolska kultura. Tragovi naselja kostolačke kulture (oko 3300.–2900. god. pr. Kr.) otkriveni su u Alilovcima na položajima Lipje i Grabarje. Za kostolačku keramiku karakteristično je brazdasto urezivanje i fino žigosanje tupim predmetom, uz primjenu bijele inkrustacije (praha dobivenog usitnjavanjem puževa i školjaka).

Keramika vučedolske kulture (oko 3000.–2450. god. pr. Kr.) prikupljena je na lokalitetima Vlastelinski vinograd i Mihalje kod Kutjeva, Gradina iznad Mitrova, Kozjak kod Vetova, Baščice kod Lukača, Stari grad iznad Velike, te u Potočanima, neposredno uz eneolitičko naselje s poznatim nalazom masovne grobnice lasinjske kulture. Navedeni keramički nalazi ukazuju na postojanje nekadašnjih naselja jedne od najznačajnijih pretpovijesnih, a svakako najznačajnije i najpoznatije eneolitičke kulture.

04. Nalazi iz sonde N3, foto J. Fileš Kramberger

Retz-gajarska kultura na Kaptolu

Jacqueline Balen

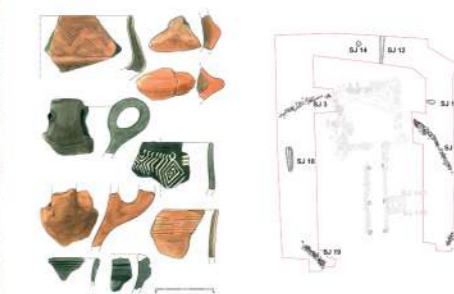
Istraživanjima na mjestu tumula III na Čemernici ustanovljeno je da je sam položaj, osim u starije željezno doba, bio naseljen i u bakreno doba, otprilike između 3900 i 3600 god pr. Kr. kada su na tim prostorima obitavali nositelji retz-gajarske kulture.

Retz-gajarska ili kultura s brazdastim urezivanjem srednje je eneolitička (bakrenodobna) pojava koja zahvaća prostor od zapadne Rumunjske do Češke, Slovačke, Slovenije i Hrvatske, Austrije i Mađarske. Kultura je pod imenom Furchenstichkeramik u literaturi poznata od 1933, a pojavu je na prostoru Slovenije i Hrvatske izdvojio S. Dimitrijević 1967. godine. Isti autor nalaze iz prostora Hrvatske podijelio je u dva tipa, Višnjica i Kevderc-Hrnjevac (upravo na osnovi nalaza s lokaliteta Hrnjevac koji se nalazi u Požeškoj kotlini).

Nalaz kružne kamene konstrukcije za sada nema analogija na prostoru Hrvatske, a najvjerojatnije je riječ o toru za životinje ili o ljetnom staništu stočara, čije je trajno naselje bilo možda upravo na Hrnjevcu. Svako će tek daljnja istraživanja rasvijetliti i dati odgovore na ta pitanja.

01. Lokalitet Kaptol-Čemernica, radna fotografija, pogled sa sjevera. foto I. Drnić

02. Lokalitet Kaptol-Čemernica, pogled na zapunu S3 19, foto I. Drnić
03. Lokalitet Kaptol-Čemernica, pogled na ukop S3 20, foto I. Drnić
04. Lokalitet Kaptol-Čemernica, pogled na zapunu S3 7, foto I. Drnić
05. Lokalitet Kaptol-Čemernica, izbor ulomaka keramike retz-gajarske kulture, crtež K. Rončević
06. Lokalitet Kaptol-Čemernica, plan istraženih rovova/sondi s ucrtanim kamenim konstrukcijama te negativima ostalih istraženih objekata. Na planu je vidljiva i konstrukcija istraжена 2009. godine te objekti koji su stariji od željeznog doba te se također mogu povezati s razdobljem bakrenog i brončanog doba, izradila A. Solter
07. Lokalitet Kaptol-Čemernica, pogled na ukop S3 8, foto I. Drnić

Požeška kotlina u brončanom dobu

Jacqueline Balen

Brončano doba je razdoblje pretpovijesti koje se datira između 2500. i 800. g. pr. Kr., a karakterizira ga upotreba bronce, legure bakra i kositra. Spomenute sirovine vrlo rijetko nalazimo na geografski bliskom prostoru što je brončanodobne ljude potaknulo na intenzivnu komunikaciju i trgovinu s udaljenim krajevima. Rezultat toga su brojne promjene vidljive u arheološkom materijalu onodobnih zajednica već od ranoga brončanoga doba.

Tragovi najstarije brončanodobne kulture, vinkovačke, za sada su pronađeni samo u Draganlugu. Nakon nje slijedi kultura Kisapostag čiji nalazi potječu s položaja Gradac-Klasje. Slična situacija zabilježena je i na lokalitetu Vučjak Feričanački u blizini Našica. Nakon toga, na samom kraju ranoga i početkom srednjega brončanoga doba, imamo nalaze koje pripisujemo kulturi lencenske keramike i transdanubijske inkrustirane keramike. Oni potječu s istraživanih lokaliteta Brdo kod Čaglina i Alilovci, dok s položaja Lakušija-Otsik, Gradac-Rebar i Babišnjača, Trenkovo-Vinogradi, Turnić i Potočani potječu površinski prikupljeni nalazi.

Manji ulomci srednjebrončanodobne keramike, koje pripisujemo kulturi Belegiš I, pronađeni su prilikom istraživanja tumula III na lokalitetu Kaptol-Čemerica.

01. Žarni grobovi iz Migalovaca, Nodilo 2012.
02. Žarni grob iz Migalovaca, Nodilo 2012.

Na kraju dolazimo do kasnoga brončanoga doba koje je na prostoru sjeverne Hrvatske obilježila kultura polja sa žarama. Riječ je o najbolje istraženom razdoblju brončanoga doba na prostoru cijele Hrvatske, pa tako i Požeške kotline, koje se smješta u vremenski horizont između 1300. i 800. g. pr. Kr. U ovom razdoblju ističu se nekropole u Vočinu, Zarilcu, Požegi, Grabarju, Vlatkovcu i Migalovcima, nizinska naselja u Tulniku i Treštanovcima te visinska naselja na položajima vrh Papuka, Pliš i Bangradac.

Osobito su zanimljivi nalazi iz ostava Draga kod Velike, Londica i Ciglenik, kao i nalazi narukvica, torkvesa i dijelova mačeva kod Vučjaka Kamenskog za koje se na temelju mjesta pronalaska, u usjeku šumskog puta uz potok Velinac, također pretpostavlja da je riječ o ostavi. Ostave su skupine predmeta namjerno zakopanih u zemlju, a najviše ih nalazimo upravo u ovom razdoblju. Ostali pojedinačni i površinski prikupljeni nalazi iz vremena kasnoga brončanoga doba potječu s brojnih položaja kao što su: šuma Klenovac kod Velike, Šnjegavić, Sokolovac, Pasikovci, Pleternica, Bilač, Velika, Gradište i Gradac.

03. Žara u grobu Migalovci, Nodilo i Vrkić 2010.
04. Rekonstruirane posude iz Migalovaca, Nodilo i Vrkić 2010.

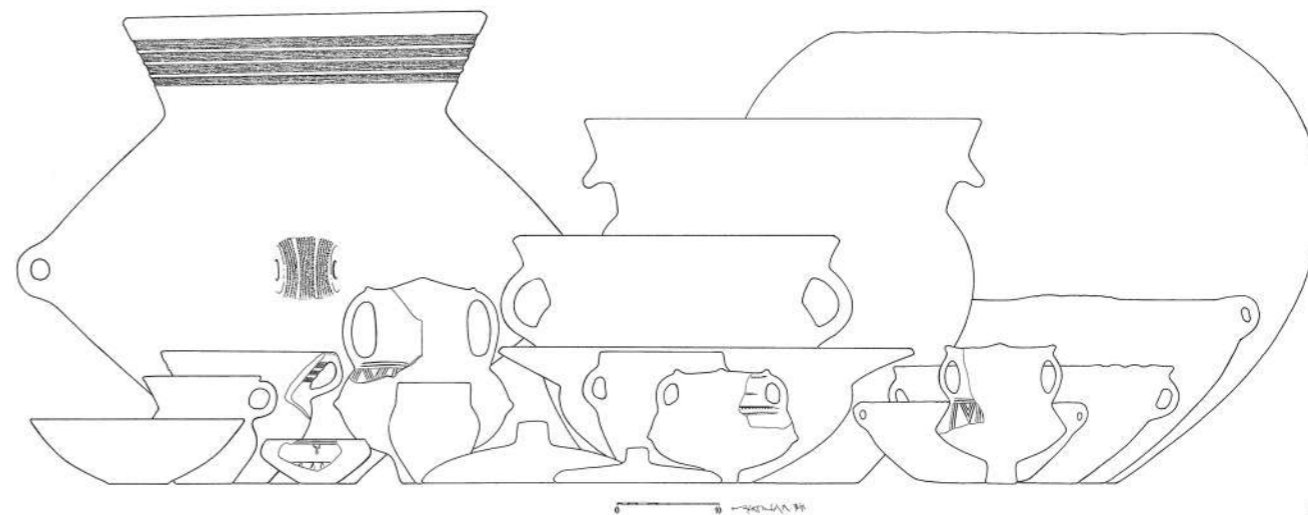
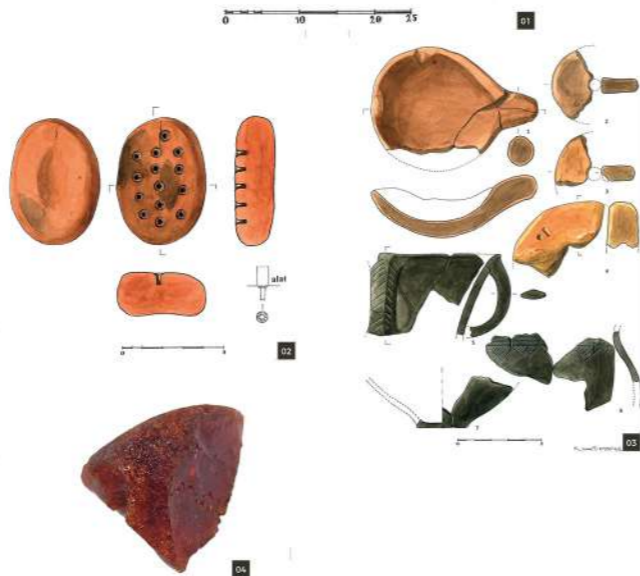
Janja Mavrović Mokos

Lokalitet Alilovci-Lipje nalazi se na sjevernom izlazu iz sela Alilovci, istočno od ceste koja vodi prema Kaptolu. Otkriven je 2007. godine, zahvaljujući obitelji Bartolović, koja je prilikom oranja našla skoro cijelu keramičku posudu i Zoranu Markoviću koji je taj nalaz prijavio.

Pripada razdoblju srednjega brončanoga doba koje traje od 1700. do 1300. g. pr. Kr. Riječ je o vrlo dinamičnom periodu kojega karakterizira miješanje različitih kultura i kulturnih stilova na cijelom prostoru srednje Europe. Ovakva situacija ukazuje i na vrlo žive kontakte između onodobnih zajednica te na razgranatu mrežu trgovine i razmjene ideja i dobara.

Istražena su dva stambena objekta, veći dimenzija 13.5 x 6.5 m i manji dimenzija 5 x 2.5 m s nadzemnom drvenom konstrukcijom napravljenom od debljih greda ili balvana poslaganih jedni na druge i međusobno povezanih "muškim" i "ženskim" utorima. U obje kuće je pronađena velika količina keramičkog materijala koji je bio glavni alat u pozicioniranju lokaliteta na kronološkoj i kulturološkoj karti Europe. Riječ je o izuzetno finoj i kvalitetnoj keramici, koja je bogato ukrašena i tipološki vrlo raznovrsna. Za pojedine keramičke oblike paralele nalazimo na širokom prostoru od Slovenije i Austrije, preko Slovačke, pa sve do Mađarske i Srbije te Bosne i Hercegovine.

- 01. Lonci koničnog vrata i bikoničnog trbuha ukrašeni s urezanim linijama i plastičnim trakama, crtež M. Rončević
- 02. Crtež *Brotlaibidola*, K. Rončević
- 03. Crtež keramičkog materijala, K. Rončević
- 04. Jantarna perla, foto D. Doračić

Pronađena su i dva izuzetno vrijedna nalaza – *brotlaibidol* i jantarna perla. *Brotlaibidoli* su predmeti napravljeni od gline ovalnog ili pravokutnog oblika s utisnutim nizovima apstraktnih simbola. Korišteni su u različitim pretpovijesnim zajednicama tijekom srednjega brončanoga doba u sklopu trgovine ili razmjene dobara na velikim udaljenostima, što je uključivalo kulturne i socijalne interakcije. Glavno opravdanje za ovakvu interpretaciju leži u činjenici da su *brotlaibidoli* pronađeni na područjima koja su naseljavale različite populacije, koje su govorile različitim jezicima i imale različitu društvenu strukturu, no unatoč tome svima njima su simboli na ovim predmetima bili razumljivi, prenoseći tako određene informacije na širokom prostoru od Italije preko Njemačke, sve do područja donjeg toka Dunava.

Nalaz jantarne perle s lokaliteta Alilovci Lipje predstavlja, za sada, jedini nalaz ovoga prestižnoga dobara s prostora kontinentalnog dijela Hrvatske i jedini pouzdano datirani primjerak iz vremena srednjega brončanoga doba na prostoru cijelog Balkana!

- 05. Zbirni crtež keramike, M. Rončević
- 06. Sonda E, istraživanje 2012. god., foto H. Po-trebica

Požeška kotlina u željeznom dobu

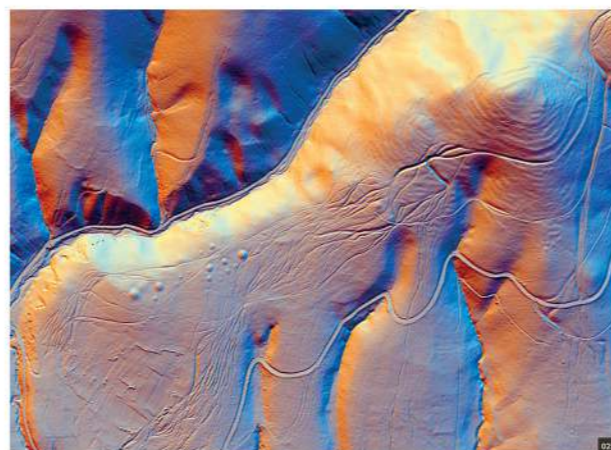

Hrvoje Potrebica

Požeška kotlina je veoma zatvorena dolina okružena s pet gora i samo jednim prirodnim izlazom prema jugu. Kroz cijelu prapovijest, a posebno tijekom željeznog doba, bila je izuzetna mikroregionalna cjelina s izuzetno važnim i atraktivnim nalazištima u europskim razmjerima.

Međutim iako najznačajniji, Kaptol nije jedini željeznodobni centar u Požeškoj kotlini. U ovom trenutku znamo za još nekoliko veoma značajnih nalazišta kao što su Gložde kod sela Vesela i Tulnik, ali svakako treba istaknuti Kagovac kojeg istražujemo već nekoliko godina. Iako se ovo nalazište nalazi tek 6 km istočno od Kaptola, veoma mu je slično – također je riječ o utvrđenom naselju s dvije nekropole. Na zapadnoj nekropoli je uočeno 13 velikih tumula dok se južna nekropola sastoji od petnaestak veoma malih humaka.

Odmah upada u oči da mnogo predmeta upravo na prostoru Požeške kotline dosežu svoje najdalje točke rasprostiranja u europskim okvirima poput različitih tipova naoružanja (bojne sjekire, mačevi, kacige, knevide), dijelova nošnje (fibule i višeglave igle) i drugih predmeta specifične namjene (konjska oprema i brusovi/žezla).

1. Istraživanje tumula 1 na nalazištu Kagovac, foto M. Vuković
2. Nalazište Kagovac, laserski snimak iz zraka, izradio D. Mlekuž
3. Istraživanje tumula 2 na nalazištu Kagovac, foto M. Rakvin
4. Kagovac, tumul 2, brončana sjekira sa zaliscima, foto I. Krajcar

Velika i prosperitetna naselja s dugim kontinuitetom života kao i bogati prilozi u grobovima elite koji sadrže ekskluzivne prestižne predmete iz udaljenih krajeva ukazuju na golemu važnost kneževskih središta Požeške kotline u komunikacijskoj mreži koja je tijekom starijeg željeznog doba povezivala razvijena kulturna i proizvodna središta u Grčkoj i Italiji s bogatim sjedištima halštatskih kneževa u središnjoj Europi. Bliska povezanost ovog prostora s pojedinim željeznodob-

nim skupinama južno od Save (poput Donje Doline i Glasinca), ali i u Podunavlju i Transdanubiji, potvrđuje njegov ključni položaj na razmeđu tri civilizacijska kruga: Panonije, Alpa i Balkana. Stoga nije čudno da je upravo Kaptol dao ime najjužnijoj skupini halštatskog kulturnog kompleksa.

5. Kagovac, tumul 1, posude iz groba, foto I. Krajcar
6. Kagovac, tumul 1, posuda oslikana grafitom na crvenoj podlozi
7. Kagovac, tumul 1, posuda oslikana grafitom na crvenoj podlozi
8. Istraživanje tumula 1 na nalazištu Kagovac, foto M. Rakvin

Kaptol u željeznom dobu

Hrvoje Potrebica

Središnje i najpoznatije nalazište željeznog doba u Požeškoj kotlini je svakako Kaptol. Riječ je kompleksnom nalazištu koje se sastoji od utvrđenog naselja i dvije nekropole. Na južnoj nekropoli pod imenom Čemernica uočeno je i istraženo 14 tumula ali je vjerojatno bila veća u razdoblju prije intenzivne poljoprivredne obrade. Dva kneževska groba s ove nekropole (tumuli IV i X) sadržavala su poznate nalaze grčkih kaciga – najsjevernije primjerke tih tipova uopće! Većina grobova sadrži i izuzetne keramičke posude koje su često prevučene sjajnim slojem grafita što im daje poseban metalni sjaj. Upravo su obližnja ležišta tada izuzetno vrijednog grafita koji se iskorištavao sve do sredine 20. st. predstavljala jedan od važnih temelja bogatstva i moći kaptolskih kneževa.

Istraživanja koja su tek počela na naselju donijela su neočekivane rezultate o intenzivnom životu koji je trajao gotovo dva stoljeća nakon prestanka gradnje tumula, a geofizikalna istraživanja sugeriraju gotovo urbanu strukturu gusto naseljenog i visoko organiziranog prostora koja je potpuno neuobičajena i izuzetno rijetka u željeznom dobu kontinentalne Europe. Svakako treba spomenuti i nalaz utega ali i drvene grede tkalačkog stana koja je za sada jedinstveni nalaz te vrste u Europi.

- 01. Kaptol-Čemernica, tumul 3, zračna snimka grobne komore s dromosom, foto H. Potrebica
- 02. Kaptol-Čemernica, tumul XI, željezni ražnjevi *in situ*, foto H. Potrebica
- 03. Kaptol-Gradca, tumul 6, konjska oprema *in situ*, foto H. Potrebica
- 04. Kaptol-Gradca, tumul 6, željezni mač iz kneževskog groba *in situ*, foto H. Potrebica
- 05. Kaptol-Gradca, tumul 6, nalazi iz jugozapadnog kuta, foto H. Potrebica
- 06. Kaptol-Gradca, naselje, drveni ostaci tkalačkog stana u spaljenoj kući, foto M. Rakvin
- 07. Kaptol-Gradca, geofizikalni snimak rastera naselja, izradio B. Mušić

Sjeverna nekropola na kojoj je vidljivo 25 tumula nalazi se južno od naselja na istom položaju Gradca. Na toj nekropoli je otkriven do sada najbogatiji kneževski grob željeznog doba na prostoru Hrvatske (tumul 6) koji uz gotovo četrdeset različitih posuda sadrži i ratničku opremu koja se sastojala od vjerojatno dvije zdjelaste kacige (najstariji tip halštatskih kaciga), dva para željeznih sjekira, pet željeznih kopalja, dva kompleta konjske opreme sa željeznim žvalama i brončanim razvodnicima remenja, jedan željezni i jedan brončani mač, te pojasne garniture s brusom. Čini se da bi mogla biti riječ o dvojnog kneževskom grobu što bi bio jedinstven slučaj u europskom starijem željeznom dobu!

- 08. Kaptol-Gradca, tumul 10, urna s bikovskim glavama, foto I. Krajcar
- 09. Kaptol-Čemernica, tumul XII, askos, foto I. Krajcar
- 10. Kaptol-Gradca, tumul 12, figurica od bjelokosti jahača na konju, dio fibule, foto I. Krajcar
- 11. Kaptol-Gradca, tumul 14, grafitom oslikana zdjela, foto I. Krajcar
- 12. Kaptol-Gradca, tumul 6, veliki lonac sa spiralnim ukrasima od kositreneog ilma
- 13. Kaptol-Gradca, tumul 2, kernos, foto I. Krajcar
- 14. Kaptol-Gradca, tumul 6, situla, foto I. Krajcar
- 15. Kaptol-Čemernica, tumul IV, grčko-ilirska kaciga, foto I. Krajcar
- 16. Kaptol-Gradca, tumul 6, brončani mač iz kneževskog groba, foto I. Krajcar
- 17. Kaptol-Čemernica, tumul XI, dokumentirane grobne komore, foto H. Potrebica

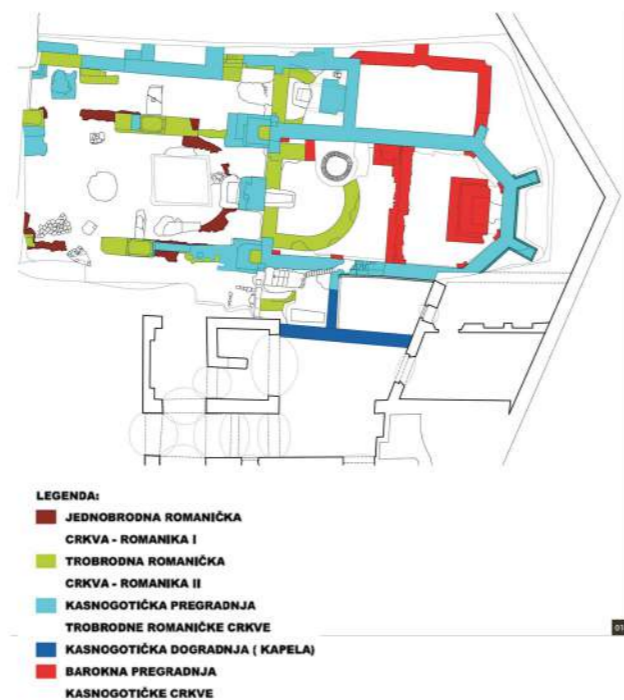
Stari grad Kaptol Ostaci sakralnog kompleksa

Zvonimir Bojčić i Danimirka Podunavac

Središtem Kaptola, kao prepoznatljiv element njegove vizure, dominiraju ostaci srednjovjekovnog kaštela Stari grad, koji se ubraja među bolje očuvane primjere fortifikacijske arhitekture iz predturskog vremena na širem prostoru današnje Slavonije.

Od 1996. godine započelo se s obnovom i zaštitom ovog kulturnog dobra sredstvima Ministarstva kulture Republike Hrvatske. U razdoblju 1999. – 2001. god. unutar kaštela su poduzeta i prva arheološka istraživanja (Gradski muzej Požega, Institut za arheologiju u Zagrebu), kojima je otkriven i djelomično istražen dio korpusa kasnogotičke crkve. Nakon višegodišnje stanke, 2018. i 2019. godine nastavilo se s provođenjem sustavnih arheoloških istraživanja lokaliteta (Arheološki muzej Osijek). Najnoviji rezultati svjedoče o postojanju sakralnog kompleksa unutar zidina kaštela, čija se graditeljska slojevitost iščitava iz nekoliko graditeljskih faza datiranih u široki vremenski raspon od kraja 11. do sredine 18. stoljeća.

01. Tlocrt sakralnog kompleksa s naznačenim graditeljskim fazama. Izradio D. Zahirović

Dosada najznačajniji nalaz predstavlja otkriće manje jednobrodne romaničke crkve, oko koje je formirano groblje s nakitnim predmetima bjelobrdске kulture. Na temelju njihovih odlika izgradnja ove, ujedno i najstarije crkve kaptolačkog sakralnog kompleksa, trenutno se smješta u kraj 11. ili početak 12. stoljeća. Nad ostacima jednobrodne romaničke crkve, koncem 12. ili početkom 13. stoljeća, podignuta je monumentalna trobrodna romanička crkva. Njezina izgradnja vjerojatno je bila povezana s osnutkom Požeškog zbornog kaptola sv. Petra. U vrijeme oko 1500. godine trobrodna romanička crkva preoblikovana je u duhu kasne gotike. Najznačajniji zahvat kasnogotičke pregradnje predstavlja izgradnja izduženog poligonalnog svetišta i dogradnja dvaju bočnih kapele uz njega. Na unutrašnjem prostoru kaštela dosada nisu zabilježeni nikakvi tragovi graditeljske djelatnosti koja bi se mogla povezati s razdobljem turske vladavine Kaptolom. U borbama za oslobođenje od Turaka krajem 17. stoljeća Kaptol je zasigurno pretrpio velika razaranja, pri čemu je u određenoj mjeri stradala i kasnogotička crkva. Unutar njezinog poligonalnog svetišta otkriveni su tragovi poslijeratne obnove, kojom je taj sklop crkve privremeno preoblikovan u baroknu kapelu. Paralelno s ovom obnovom ili neposredno nakon nje započinje izgradnja kasnobarokne crkve sv. Jurja u zapadnom dijelu kaštela, pri čemu je zapadni zid kasnogotičke crkve iskorišten za izgradnju istočnog zida nove crkve.

Objašnjenje za ovakvu graditeljsku slojevitost leži s jedne strane u skučenosti prostora, a s druge strane u očitom pokušaju zadržavanja crkvenog kontinuiteta, kako izgradnje, tako i života crkvene zajednice oslonjene na Stolni kaptol. Navedeni zaključci ne mogu se smatrati konačnima dok se čitav sakralni kompleks arheološki ne istraži. Sadašnje spoznaje govore o kontinuitetu i izrazitoj povijesnoj i graditeljskoj slojevitosti ovog sakralnog kompleksa, kao i o intenzitetu života na prostoru Starog grada u Kaptolu kroz više od 800 godina.

02.-06. Nakit iz grobova bjelobrdске kulture (S – karičice, O – karičica), 11./12. st.
 07. Stari grad Kaptol, zračni snimak kaštela i ostataka sakralnog kompleksa, foto T. Šmitpeter

arheološki
muzej
u zagrebu
archaeological
museum
in zagreb

—

2021.

am

z